

ADAMIK BÉLA

A CSÁSZÁRKORI FELIRATOK VULGÁRIS LATIN NYELVI ADATAINAK DIALEKTOLÓGIAI ÉRVÉNYESSÉGE*

1. Bevezetés

Ahogy minden, csak írott forrásokból ismert nyelv történetében, úgy a latin nyelv történetében is magától értetődően a nyelvemlékekben tetten érhető, a nyelvszerkezet mozgására utaló jelenségeket tekintjük adatnak. A latin nyelv történetében az ilyesfajta adatok észlelése egészen addig nem okoz gondot, amíg az írott szövegek szinte azonnal vagy csak kis késéssel reflektálják a nyelvi változásokat. Így van ez a latin nyelv történetének korai szakaszában, az első nyelvemlékektől, tehát nagyjából a Kr. e. 7. századtól egészen a Kr. e. 2. század végéig, tehát az archaikus és az ólatin nyelvtörténeti korszakokban.¹

Az írott szövegek és az élőnyelvi folyamatok közötti szerves kapcsolat akkor kezd elvékonyodni, majd később teljesen megszakadni, amikor a Kr. e. 2. század végétől kezdve intenzív nyelvtervezési tevékenységbe kezd az írásbeliség felett nagy befolyással rendelkező római elit.² E görög mintáktól ihletett, de sajátosan római megvalósítású folyamat eredményeképpen egy addig az ókorban sosem látott egységességű normatív nyelvváltozat és nyelvi tudatosság jött létre a Kr. e. 1. század végére. Ezt a nyelvváltozatot a római elit az egyetlen létező, kizárólagosan legitím nyelvváltozatnak tekintette,

* Jelen tanulmány „A nyelvtörténeti adat: érvény és értelmezés” c. konferencián (MTA Nyelvtudományi Intézet, 2010. szeptember 30. – október 1.) elhangzott előadás átdolgozott változata, mely a „Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa: 2. szakasz” című, K 81864 ny. sz. OTKA-projekt keretében készült. Angol változata in: Search of the Regional Diversification of Latin: Some Methodological Considerations in Employing the Inscriptional Evidence címmel, a Fr. Biville gondozásában kiadásra kerülő *Latin vulgaire – latin tardif IX. Actes du IXe colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Lyon, 6 – 9 septembre 2009* c. konferenciakötetben jelenik meg.

¹ Problémák a nyelvtörténeti adatok felismerésében először csak e korai szakasz vége felé, a Kr. e. 3. század második felétől kezdve jelentkeznek, amikor is a nyelvi tudatosság első sajátos római megnyilvánulásai megzavarják az írott források és az élőnyelvi folyamatok közötti spontán reflektálási viszonyt. Ekkoriban ugyanis tömegesen jelennek meg a nyelvemlékeken a nyelvi régiességek kedvelésének, az archaizálásnak különféle formái, amelyek a latin nyelv történetében először, legalábbis részlegesen, eltakarják a valós nyelvi folyamatokat. Mivel azonban ez a korai, 3–2. századi archaizálási folyamat alapvetően nem volt normatív ihletettséggű, az archaizmusokkal vegyesen jelentkező neologizmusok, újítások így is elegendő információt nyújtanak a nyelvi változásokról. Minderről lásd *Adamik. B.*: A latin nyelv története az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig. Budapest 2009. 154 skk.

² E nyelvtervezési, korpusztervezési tevékenység egyenes következménye volt a Kr. e. 2. század elejétől kezdve egyre határozottabban jelentkező státusztervezési folyamatnak, amelynek keretében a római állam meghatározta a görög és a vele egyenrangúnak nyilvánított latin nyelv közötti területi és funkcionális „munkamegosztást”, vö. *Adamik B.*: Nyelvpolitika a Római Birodalomban. Budapest 2006. 42.

és egész egyszerűen latin nyelvnek nevezte (*sermo Latinus, Latinitas, latine loqui*).³ Ezt a nyelv minden alrendszerét tekintve egységesített és normalizált nyelvváltozatot nevezük újkori terminussal klasszikus latinnak. Innentől kezdve az élőnyelvi változási folyamatok nem vagy csak igen ritkán jelennek meg *közvetlenül* az írásbeliség különféle formáiban, és ez lényegében így lesz majd ezer éven át, egészen az első újlatin/román nyelvemlékek megjelenéséig. A nyelvi változások persze *közvetve* így is tetten érhetők, de csak a normatív vagy normatívnak szánt szövegekben önkéntelenül megjelenő *hibák*, azaz a normatív nyelvhasználatról elütő jelenségek formájában. Ezek a szöveg szintjén jelentkező anomáliák természetesen csak a normatív nyelvváltozat szempontjából tekinthetők hibáknak. Valójában ezek a jelenségek legtöbbször az élő nyelv változásait, a nyelvszerkezet mozgásait tükrözik, és egyben annak a nyelvváltozatnak a folyamatos létezését igazolják, amelyet a római elit, ha egyáltalán hajlandó volt tudomást venni róla, akkor leginkább *sermo rusticus*nak, a modern szaktudomány pedig ugyan sokak által vitatottan, de alapvetően igen helyesen mindmáig vulgáris latinnak nevez.⁴

2. A területi változatok kérdése

A különféle forrástípusokban regisztrálható vulgáris latin nyelvi adatok tehát nélkülözhetetlenül tanúsítják a latin nyelvnek azon alapvető változási folyamatait, amelyek majd végeredményben az újlatin/román nyelvek kialakulásához vezettek, s illetéknéppen az ún. összromán nyelvi fejlődés kapcsán adatérvényük vitán felül áll. A problémák és a viták ott kezdődnek, hogy a szakirodalomban komoly kétségek merültek fel ugyanezen vulgáris latin nyelvi adatok dialektológiai, diatopikus érvényességével kapcsolatban. Tehát amíg az általános, összromán nyelvfejlődés tekintetében a vulgáris latin adatok érvénye nem képezi vita tárgyát, addig ugyanezen adatok érvényességét a latin nyelv területi változatainak vonatkozásában kétségbe vonják vagy egyenesen tagadják. Ennek a kettős hozzáállásnak az okai sokrétűek, így csak vázlatosan térünk ki rá.⁵

Kezdjük azzal, hogy a rendelkezésre álló ókori latin szövegtípusok közül csak néhány alkalmas arra, hogy dialektológiai kutatások tárgyát képezze. Ilyen vizsgálatokhoz ugyanis nagy mennyiségű, jól lokalizálható és megfelelően datálható szövegekre van szükségünk, amelyek ráadásul csak viszonylag kis mértékben befolyásoltak a normanyelv által, és így lehetőséget biztosítanak, teret adnak a vulgáris latin adatok, a vulgarizmusok megjelenéséhez. Ilyen szövegtípus jelenleg csak egyetlen van, mégpedig a latin feliratok százezres nagyságrendű korpusza, amelyben különösen a magánfeliratok,

³ Adamik: i. m. (1. jegyz.) 210 skk.

⁴ A vulgáris latin fogalmához vö. Herman J.: Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja. Budapest 2003. 11 skk.

⁵ Részletesen vö. Herman J.: Új eredmények, új kérdések a román nyelvek kialakulási folyamatának vizsgálatában (Akadémiai székfoglaló, 1982. december 13.). Budapest 1985. 13 skk.

de késő császárkori viszonyok között a hivatalos feliratok is százával ontják a vulgarizmusokat.

Erre a dialektológiaiailag *elvieken* könnyen és jól hasznosítható korpuszra természetesen már régen, a 19. század végén felfigyelt a latin nyelvtudomány, hogy azután a 20. század húszas éveire családottan el is forduljon tőle. A mélységes családottságot az váltotta ki, hogy a 20. század elejének nagy feliratos korpuszleírásai⁶ egyetlen esetben sem tudták a vizsgált szövegekben a regionális jellegű fejlődés, a területi differenciáció bizonyítékait vagy valószínűsíthető nyomait kimutatni. Mindenhol és minden korban ugyanis nagyjából ugyanazok az – egyébként a nyelvszerkezet mozgására utaló – hibák, vulgarizmusok voltak fellelhetők, amelyek, bár általában szép számban fordultak elő, egyöntetőségük miatt nem adhattak felvilágosítást a területi differenciáció kérdésében.⁷

A feliratos korpuszon végzett korai vizsgálatok negatív eredményei kétféle konklúzió levonását idézték elő a latin nyelvtudományban. 1. A feliratos anyag negatív tanúbizonyosságát szó szerint kell venni, és ennek következtében a latin nyelvnek a császárkorban és a késő ókorban egészen a 7–8. századig dialektológiaiailag alapvetően egységesnek kellett lennie, azaz lényegében nem voltak területi változatai.⁸ 2. A feliratos anyag negatív tanúbizonyossága csak azt jelenti, hogy ez a szövegtípus alkalmatlan ilyen jellegű vizsgálatokra, a területi különbségek kimutatására, de ettől függetlenül a latin nyelvnek kellett hogy legyenek helyi változatai, mert ilyenek feltételezése nélkül képtelenség megmagyarázni az újlatin nyelvek kialakulásakor már fennálló nyelvföldrajzi sokszínűséget.⁹

Minthogy az első lehetőséget, a latin nyelv egyedülállóan hosszú dialektológiai egységességének az elméletét a kutatók többsége mint képtelenséget joggal vetette el, a második lehetőséggel kapcsolatban újabb két út állt a latin nyelvészek előtt. 1. Elfogadjuk, hogy a dialektológiai vizsgálatok elvileg egyetlen lehetséges szövegtípusa alkalmatlan ilyen jellegű kutatások lefolytatására, ergo egyszer s mindenkorra feladjuk a latin dialektológiai kutatásokat. 2. A latin feliratok gigantikus korpusza mégiscsak alkalmas lehet a latin területi változatainak kutatására, csupán a benne regisztrálható adathalmazokat alapvetően *más szempontból* és *máshogyan* kell vizsgálni, mint ahogy azt a 20. század elején tették.

Míg a többség a könnyű, első utat választva nyíltan vagy hallgatólagosan lemondott a latin dialektológiáról, nyelvföldrajzról, addig a rögsnek tűnő és izzad-

⁶ *J. Pirson*: La langue des inscriptions latines de la Gaule. Bruxelles 1901, *A. Carnoy*: Le latin d'Espagne d'après les inscriptions. Bruxelles 1906 és *P. Skok*: Pojave vulgarno–latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije. Zagreb 1915.

⁷ Vö. *Herman*: i. m. (5. jegyz.) 9 skk. és *J. N. Adams*: The Regional Diversification of Latin 200 BC–AD 600. Cambridge 2007. 6.

⁸ Ezt az álláspontot képviselte E. Löfstedt, vö. *Herman*: i. m. (5. jegyz.) 13.

⁹ Vö. *Herman*: i. m. (4. jegyz.) 89: „igen alapos okok engednek arra következtetni, hogy a birodalom kora óta a latin nyelvnek voltak helyi változatai és különféle eltéréseket mutatott azokon a területeken, ahol a lakosság általános kommunikációs nyelve volt.”

ságos munkát ígérő második lehetőséggel csak néhány kutató élt, így elsők között a hatvanas években Herman József és Paul Gaeng. Mindketten újra elövétték az addigra tetszalott állapotba süllyedt kérdést, és megpróbálták szóra bírni ugyanazt az egyhangú adathalmazt, mint elődeik, de tőlük eltérő módszerekkel. Mindketten felfigyeltek arra a jelenségre, hogy bár a birodalom latinizált területének feliratain valóban ugyanazok a hibatípusok fordulnak elő, de a hibatípusok, tehát a különféle vulgarizmusok gyakorisága területről területre mégis változik. Mindketten arra az álláspontra jutottak, hogy éppen az egyes hibatípusok eltérő gyakoriságából lehet a mögöttes (tehát a hibát generáló) nyelvi változások eltérő mértékére, tehát dialektológiai, nyelvföldrajzi különbségekre következtetni.¹⁰ Itt azonban véget is érnek a közös vonások, mert Gaeng és Herman az egyes hibatípusok gyakoriságának mérésére fontos részleteket tekintve eltérő módszert dolgozott ki. Részben talán ennek tudható be, hogy bár mindkét iskolateremtő tudós számos tanulmányban tette közzé az utóbbi évtizedekben a saját módszertanával elért eredményeit, a latin nyelvészettel foglalkozók csak kismértékben voltak hajlandók ezekről az eredményekről tudomást venni. Ezt igazolja, hogy a latin nyelv területi változatairól 2007-ben megjelent vaskos, angol nyelvű monográfia szerzője, J. N. Adams mind Gaeng, mind Herman módszertanának dialektológiai felhasználhatóságát illetően szkeptikus álláspontra helyezkedett.

Így a legcélszerűbb az lesz, ha a továbbiakban e két iskolateremtő módszertant Adams kritikájával együtt mutatjuk be, így lényegében a Gaeng- és a Herman-féle módszertan mellett Adamsnek az előbbi kettő kiváltására javasolt metódusát is mérlegre tehetjük, és választ adhatunk arra a kérdésre, hogy melyik metodológia a legalkalmasabb a latin feliratos anyag dialektológiai adatértvényességének igazolására.

3. Gaengnek a helyes és helytelen írásmódok arányszámára épülő összehasonlító módszere

Nézzük először Gaeng metódusát, amely lényegében a helyes és helytelen írásmódok arányszámának vizsgálatára épül. Gaeng munkamódszere az volt, hogy egy adott provincia tekintetében vette egy adott hibatípus, azaz vulgarizmus előfordulásainak számát, majd a megfelelő helyes írásmódok számát, és ez utóbbihoz viszonyítva határozta meg a hiba százalékát. Majd ugyanezt más provinciák tekintetében is elvégezte, végül táblázatba foglalva összehasonlította az egyes provinciáknak adott hibatípusra vonatkozó hibaszázalékait, és ebből próbált dialektológiai különbségekre következtetni, vö. *1. táblázat*.¹¹

¹⁰ Vö. Adams: i. m. (7. jegyz.) 6 és 624.

¹¹ Vö. P. A. Gaeng: *An Inquiry into Local Variations in Vulgar Latin, as Reflected in the Vocalism of Christian Inscriptions*. Chapel Hill 1968. Gaeng és követőinek módszerét bemutatja Adams: i. m. (7. jegyz.) 629 skk.

1. táblázat. Helyes és helytelen írásmódok arányszámai¹²

Area	Century	Free		Checked		Total Correct	Total Dev.	% of Deviations
		/ē/	/i/	/ē/	/i/			
Baetica	IV-VI	16	20	9	8	53	1	1.8
	VII	11	19	7	13	50	2	3.8
Lusitania	IV-VI	55	14	10	9	88	4	4.3
	VII	10	4	1	6	21	0	0.0
Tarraconensis	IV-VI	29	8	6	13	56	5	8.2
	VII	12	0	3	6	21	1	4.7
Narbonensis	IV-V	14	7	7	4	32	8	20.0
	VI-VII	14	35	50	9	118	41	25.9
Lugdunensis	IV-V	11	9	11	5	36	10	21.7
	VI-VII	16	10	28	16	70	42	37.5
No. Italy	IV-V	50	62	37	28	147	15	9.2
	VI	9	10	44	11	74	5	6.3
Ce. Italy	III-IV	21	19	11	9	60	1	1.6
	V	10	15	12	5	42	2	4.6
	VI-VII	9	25	21	7	62	6	8.6
So. Italy	III-IV	23	10	8	13	54	1	1.8
	V	13	10	20	6	49	2	3.9
	VI-VII	18	59	56	25	158	9	5.4
Rome	III-IV	124	84	76	105	389	8	2.0
	V	48	55	60	47	210	11	4.9
	VI-VII	36	43	46	19	144	7	4.6

E módszert kritizálva Adams joggal hangsúlyozta, hogy nem elégséges egy adott hiba előfordulási gyakoriságát provinciáról provinciára kiszámolni. Adams azt is kérdésesnek ítélte, hogy a helyes és helytelen írásmódok arányszámainak területenkénti összevetésével lehet-e egyáltalán dialektológiai következtetéseket levonni.¹³ Szerinte a helyes és helytelen írásmódok arányszámainak összehasonlításával inkább csak a feliratos szövegek létrehozóinak *műveltségi* szintjére lehet következtetni.¹⁴ Adams arra is

¹² A táblázat az *é, í > e* fúzióval kapcsolatos helyes és helytelen írásmódok arányszámait rögzíti meghatározott területek keresztény feliratain, az ILCV korpusza alapján, vö. *Gaeng*: i. m. (11. jegyz.) 67. ILCV = *E. Diehl*: *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres I–IV*. Berlin, Dublin, Zürich 1925–1967.

¹³ *Adams*: i. m. (7. jegyz.) 630 sk.: „It is certainly not enough to calculate the incidence of an error province by province in the manner of Gaeng and his followers. The supposition that the differing frequencies of an error in different areas, measured against the frequencies of the corresponding correct spelling, may reveal differences in the Latin of those areas is highly questionable for various reasons. The degree of error (expressed as a percentage) is at least as likely to reflect the educational level of writers as it is the state of the spoken language in a region.”

¹⁴ *Adams*: i. m. (7. jegyz.) 6 sk.: „The degree of spelling correctness or, conversely, the degree of error in a corpus of inscriptions may reflect the educational level of those who composed the inscriptions that happen to survive.”; és 626: „Barbarino compared correct spellings with incorrect, and worked out the percentages of errors in different parts of the Empire. He took the percentages at face value as indicating dialectal variations, without seriously acknowledging that the variations might only reflect variations in literacy.”; *J. L. Barbarino*: *The Evolution of the Latin /b/-/v/ Merger: A Quantitative and Comparative Analysis of the B–V Alternation in Latin Inscriptions*. Chapel Hill 1978.

helyesen utal, hogy Herman is ugyanígy vélekedett erről a módszerről, és valóban: Herman minden lehetséges alkalommal elhatárolódott ettől a metódustól.¹⁵

A fentiek fényében viszont meglepő, hogy Adams később már így fogalmaz: „A helyesírási hibák statisztikai vizsgálatának a következő elveket kell követnie. Egy adott hiba gyakoriságát a neki megfelelő helyes írásmódú alakok számához viszonyítva kell kiszámítani. Egy adott hiba gyakoriságát nem szabad elszigetelten számítani. A korpuszban a többi írásmód helyességi fokát (tehát a többi helyes és helytelen írásmód arányát) is meg kell határozni, hogy összevethessük azokat a vizsgált írásmóddal (tehát az adott hiba és helyes megfelelőinek arányszámával). Minél több más típusú írásmódot (azaz helyes és helytelen írásmódot) vonunk be az összehasonlító vizsgálatba, annál jobb.”¹⁶

Itt súlyos ellentmondást figyelhetünk meg Adams hozzáállásában saját, illetve mások metodológiáját illetően, ami már önmagában hitelteleníti Adams imént javasolt módszertanát. Ha – ahogy azt Adams a Gaeng-féle iskolát kritizálva teljes joggal tette szóvá – a helyes és helytelen írásmódok arányszámainak összehasonlításával alapvetően csak a feliratos szövegek létrehozóinak műveltségi szintjére lehet következtetni, akkor hogyan lehetne ugyanezekből mégis dialektológiai következtetéseket levonni? Csak azért, mert Gaengék esetében ezt Adams *úgy* kritizálta, hogy nem szabad *területről területre egy adott hibára vonatkozóan* ezeket a helyes/helytelen arányszámokat összevetve nyelvföldrajzi következtetéseket levonni, attól még nem válik e módszer használhatóvá, ha egy adott korpusz összes hibatípusát, azaz vulgarizmusát bevonva a vizsgálatba a helyes/helytelen arányszámok minél szélesebb körű összehasonlításával próbálunk dialektológiai konklúziókra jutni. Eléggé értelmetlen és egyben félrevezető, hogyha egyik esetben azt mondjuk, hogy a helyes/helytelen írásmódok arányszáma inkább csak műveltségi szintet tükröz, a másik esetben meg éppen a helyes/helytelen írásmódok arányszámainak összehasonlító vizsgálatát javasoljuk a latin dialektológia alapproblémájának megoldására.¹⁷

¹⁵ Adams: i. m. (7. jegyz.) 630, 26. jegyz.; J. Herman: La différenciation territoriale du latin et la formation des langues romanes (1985). In: J. Herman: Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique. Réun. S. Kiss. Tübingen 1990. 62–92; 69 sk.: „pour certains auteurs, il s’agit de tenir compte de la proportion entre »fautes« et graphies correctes, c’est-à-dire mesurer la fréquence des fautes contre le nombre d’occasions où elles auraient pu être commises. Pour d’autres, cette méthode recèle encore un danger: celui de mesurer le degré de culture et les connaissances orthographiques des rédacteurs et non pas les propriétés de leur langue.”

¹⁶ Adams: i. m. (7. jegyz.) 662: „A statistical survey of spelling errors ought to adhere to the following principles. The frequency of an error should be calculated as a proportion of the number of corresponding correct spellings. The frequency of one particular error should not be calculated in isolation. The degree of correctness of other spellings in the corpus needs to be established to provide a comparison with the spelling under investigation. The more numerous the other types of spellings used in the comparison the better.” Vö. még 630: „The only satisfactory way of calculating the frequency of an error is to begin by identifying every single lexeme in the corpus that might have contained the error and to count the errors against correct spellings.”

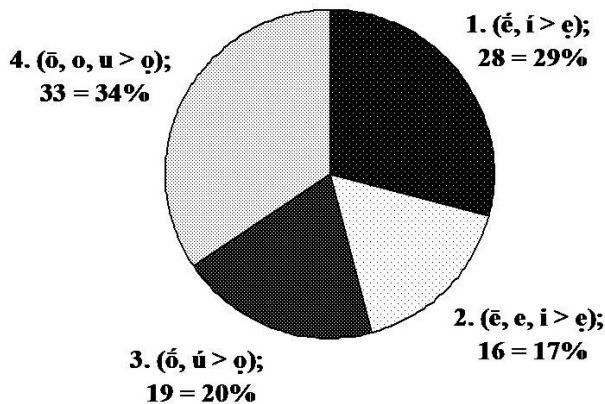
¹⁷ Adams lényegében Gaengnek a helyesírási szint mérésére épülő módszerét ötvözte Hermannak a hibatípusok egymáshoz viszonyított gyakoriságát vizsgáló metódusával.

Ha a helyes és helytelen írásmódok arányszámai mégis tükrözik valahogyan a nyelvföldrajzi viszonyokat, az azért van, mert ezek az arányszámok a helyes és *helytelen* írásmódok számaiból kiadódva áttételesen a hibatípusok egymáshoz képesti gyakoriságát is tükrözik (ezért tudott egyébként Gaeng módszertanával bizonyos különbségeket kimutatni). Ugyanakkor a hibák egymáshoz viszonyított gyakoriságát ezek a helyesírási arányszámok csak eltorzítva adják vissza. Ennek az egyszerű oka az, hogy, amint arra már Herman József is rámutatott, a helyes írásmódok száma elsősorban nyelven kívüli, kulturális tényezőktől függ. Ilyen faktor lehet például a római birodalomban egy akár-milyen méretű közigazgatási központ, amely ontja magából a normatív szövegeket, és feldúsítja vagy a hibák szempontjából felhívítja az adott terület feliratos anyagát.¹⁸

Hogy mennyire eltorzítja a nyelvi valóságot a helyes alakok bevonása a gyakorisági vizsgálatokba, azt illusztrálja a következő két diagram. Az 1. diagramon a két legfontosabb magánhangzó-fúzió, az *e/i* és az *o/u* fúzió Gaeng által Gallia Narbonnensis feliratairól gyűjtött 6–7. századi eseteit ábrázoltuk, az Adams által javasolt módszertan szerint.

1. diagram

Narbo, vocalismus (6-7. sz.) "Adams"

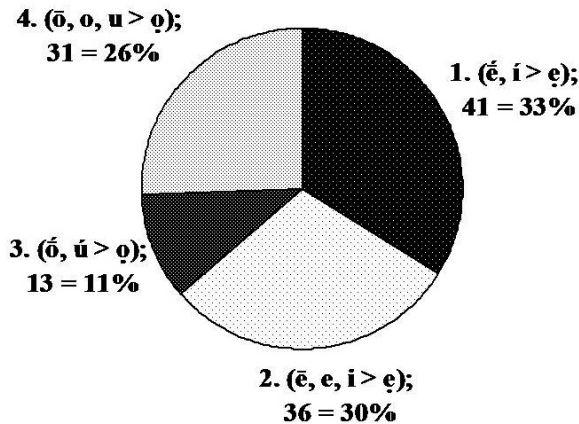
¹⁸ Vö. J. Herman: Essai sur la latinité du littoral adriatique à l'époque de l'Empire. In: J. Herman: Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique. Réun. S. Kiss. Tübingen 1990. 121–146; 125–126: „Il n'est pas admissible non plus d'opérer – comme on le fait parfois – avec la proportion des graphies fautives et des graphies correctes, c'est-à-dire avec la fréquence d'une faute comparée au nombre des occasions où il aurait été possible de la commettre; la mesure que l'on obtient ainsi ne reflète directement que l'état culturel de la région, la tenue orthographique des ateliers, le degré d'instruction de la moyenne des habitants; il est évident qu'une seule et même déviation du système parlé par rapport aux normes classiques se reflétera relativement moins souvent dans les inscriptions d'un centre scolaire profondément romanisé comme Mediolanum que dans celles d'une petite ville de la côte dalmate.”

Kommentár: Az 1. körcikknél ($\acute{e}, \acute{i} > e$) a 28-as szám eredetileg 28% (108 helyes írásmód vs. 41 hibás, $108 + 41 = 149$, $41 / 1,49 = 28$). A 2. körcikknél ($\bar{e}, e, i > e$) a 16-os szám eredetileg 16% (191 helyes írásmód vs. 36 hibás, $191 + 36 = 227$, $36 / 2,27 = 16$). A 3. körcikknél ($\acute{o}, \acute{u} > o$) a 19-es szám eredetileg 19% (57 helyes írásmód vs. 13 hibás, $57 + 13 = 70$, $13 / 0,7 = 19$). A 4. körcikknél ($\bar{o}, o, u > o$) a 33-as szám eredetileg 33% (63 helyes írásmód vs. 31 hibás, $63 + 31 = 94$, $31 / 0,94 = 33$). Adams (abszurd) módszerének alkalmazása, illetve ábrázolása csak úgy volt lehetséges, hogy a helyesírási szintet mérő százalékszámokat abszolút számoknak vettük ($N = 96 = 28+19+16+33$) és így lehetett ábrázolni egymáshoz viszonyított gyakoriságukat ($100\% = 29\%+20\%+17\%+34\%$). Ha összesítjük a hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben bekövetkezett magánhangzó-fúziókat, akkor az e/i fúzió az Adams-metódus szerint 46%-ot tesz ki (1.+ 2. körcikk: $29\% + 17\% = 46\%$), míg az o/u fúzió 54%-ot (3. + 4. körcikk: $34\% + 20\% = 54\%$).

A 2. diagramon ugyanazokat az adatokat, illetve egymáshoz viszonyított gyakoriságukat ábrázoltuk, de a megfelelő helyes írásmódok elhagyásával, a Herman-féle módszertan szerint.

2. diagram

Narbo, vocalismus (6-7. sz.) "Herman"

Kommentár: Az 1. körcikkben ábrázoltuk az $\acute{e}, \acute{i} > e$ fúziót tanúsító elírásokat, illetve relatív frekvenciájukat (41 előfordulás = 33%). A 2. körcikkben az $\bar{e}, e, i > e$ fúziót tanúsító elírásokat, illetve relatív frekvenciájukat (36 előfordulás = 30%). A 3. körcikkben az $\acute{o}, \acute{u} > o$ fúziót tanúsító elírásokat, illetve relatív frekvenciájukat (13 előfordulás = 11%). A 4. körcikkben pedig az $\bar{o}, o, u > o$ fúziót tanúsító elírásokat, illetve relatív frekvenciájukat (31 előfordulás = 26%). Az abszolút számok ($41+13+36+31=121$) mint az összegükhöz viszonyított százalékszámok jelennek meg ($= 100\% = 33\%+11\%+30\%+26\%$). Ha

összesítjük a hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben bekövetkezett magánhangzó-fúziókat, akkor az *e/i* fúzió a Herman-metódus szerint 63%-ot tesz ki (1. + 2. körcikk: 33% + 30% = 63%), míg az *o/u* fúzió 37%-ot (3. + 4. körcikk: 11% + 26% = 37%).

Az Adams-féle módszertant alkalmazva az 1. diagram alapján arra gondolhatnánk, hogy az *o/u* és az *e/i* típusú hangszínfúzió esetei nagyjából egyenlő arányban fordultak elő az adott területen (*e/i* = 46%; *o/u* = 54%). Ebből pedig arra a következtetésre juthatnánk, hogy az *o/u* típusú hangszínfúzió jóval előrehaladottabb volt, mint az *e/i* típusú, ugyanis az *e/i* típusú hangok kétszer olyan gyakran fordulnak elő a latin nyelvben, mint az *o/u* típusú hangok, tehát egyenlő arányuk az *o/u* fúzió dominanciáját jelezné. Ha azonban a Herman-féle metódus alapján készült 2. diagramot nézzük, akkor a következőt láthatjuk. Az *e/i* típusú hangszínfúzió gyakorisága éppen duplája az *o/u* típusú hangszínfúzióknak (*e/i* = 63%; *o/u* = 37%), amiből viszont arra következtethetünk, hogy a két hangszínfúzió nagyjából egyforma intenzitással, egy időben zajlott az adott területen, ami egyébként teljesen megfelel a várakozásainknak.¹⁹ Az Adams-féle öszvér metódus, mint ahogy az annak alapját képező Gaeng-féle módszertan is, egyértelműen eltorzítja a nyelvföldrajzi valóságot, korlátozza a vulgáris latin adatok dialektológiai adatervényességét, és ennél fogva alkalmazhatatlan a latin dialektológiában.

A helyes és helytelen írásmódok arányaira épülő vizsgálati módszer, azaz a helyesírási szint mérése tehát csupán szociolingvisztikai és kulturális vizsgálatokra alkalmazható, a műveltségi szint mérésére, dialektológiai kutatásokra a legkevésbé, ahogy azt már Herman is jól látta.²⁰

4. Herman Józsefnek a hibatípusok relatív frekvenciáját vizsgáló módszere

Most rátérhetünk Herman módszerére, amelyet Adams így ír le: „Herman a saját metódusát alkalmazta, amely a különféle provinciákban regisztrált »hibák« relatív frekvenciájának kiszámítására épült. Nem törődött a helyes írásmódokkal, hanem ehelyett az adott korpuszban előforduló »hibák« (mondjuk B-től F-ig) össz-számának arányában kiszámította az érdeklődése tárgyát képező hiba (nevezzük A-nak) gyakoriságát.”²¹ Adams jól látta tehát, hogy Herman módszerének lényege a hibatípusok egymáshoz viszonyított megoszlásának, gyakoriságának feltárása volt. Még egyet is értett vele abban,

¹⁹ E két hangszínfúzió összevetésének metodológiájához vö. *Herman*: i. m. (18. jegyz.) 139.

²⁰ Vö. *Herman*: i. m. (18. jegyz.) 126, 12. jegyz.: „Naturellement, la proportion entre graphies fautes et graphies correctes peut être très suggestive pour caractériser l'état de langue d'une seule région si on compare diverses proportions de ce genre entre elles. Le danger inhérent à l'emploi de ces données pour déterminer des caractéristiques dialectales a déjà été mis en évidence avant nous par E. Pulgram, *The Tongues of Italy*. Cambridge, Mass., 1958, 281.”

²¹ *Adams*: i. m. (7. jegyz.) 629: „Herman adopted his own method of calculating the relative frequency of »faults« in different provinces. He did not bother with correct spellings, but instead calculated the frequency of the error in which he was interested (call it A) as a proportion of the total numbers of errors (of types, say, B to F) in a corpus.”

hogy egy adott hiba jelentőségét csak más hibákhoz viszonyítva lehet meghatározni. Ennek az elvnek a Herman-féle alkalmazását azonban Adams már kritikával illette.²²

Herman egyik tanulmányát²³ kritizálva Adams elmondja, szerinte Hermann mit kellett volna tennie: „Herman ötlete, ti. hogy az adriai régióban a B/V hangfúzió gyakoriságát az $ns > s$ változás gyakoriságához [értsd: számához A. B.] képest határozta meg, alapvetően jó volt, de statisztikai módszere kritizálható. Inkább a két hiba mértékét kellett volna kiszámítania. Az adriai területeken a $b > v$ változás gyakoriságát úgy kellett volna megállapítania, hogy a helyes és helytelen írásmódokat összemérve, a helytelen írásmódokat, azaz a hibákat, mint a helyes és helytelen írásmódok össz-számának százalékát ábrázolja. Azután ugyanezt kellett volna tennie az $s (< ns)$ vs. helyesen írt ns esetében is. Végül össze kellett volna hasonlítani a két hibatípus viszonylagos gyakoriságát.”²⁴ Kritizálni persze lehet Herman módszerének gyakorlati alkalmazását, de Adams javaslatát mindenféleképpen el kell vetnünk, mert mint láthattuk, a helyes és helytelen írásmódok arányaira épülő módszer nem alkalmazható a dialektológiai kutatásokra.²⁵

Sokkal célszerűbb, ha ehelyett inkább Herman módszerét mutatjuk be részletesebben, mégpedig annak legutolsó, legalaposabban kidolgozott formájában, amelyet 2000-ben jelentetett meg egy olasz nyelvű tanulmányban.²⁶ Ezt az alapos metodológiai bevezetővel ellátott Herman-tanulmányt Adams szándékosan kihagyta monográfiájából,²⁷ és mint látni fogjuk, nem ok nélkül. Nézzük hát röviden Herman utolsó, témába vágó tanulmányának fő mondanivalóját.

²² Adams: i. m. (7. jegyz.) 635: „I agree in principle that the significance of one error can only be assessed in the light of other errors in the same corpus, though I have criticised above the way ... in which Herman applied the principle.”

²³ Herman: i. m. (18. jegyz.).

²⁴ Adams: i. m. (7. jegyz.) 636: „Herman’s idea of assessing the frequency of the B/V confusion around the Adriatic against the frequency of the change $ns > s$ [...] was a good one, but I have suggested that his statistical method is open to criticism. He might instead have calculated the degree of the two errors. The frequency of B for V in the various Adriatic regions should have been established by comparing errors with correct spellings and presenting the errors as a percentage of the whole. The same should then have been done for $s (< ns)$ versus ns correctly written. Finally a comparison of the relative frequencies of the two types of errors might have been made.”

²⁵ Itt érdekes megjegyezni, hogy Adams végül is egy olyan módszert nevezett meg sajátjának (és mint egyedül üdvözítőt), amely éppenséggel mellőzi a Hermanon számon kért helyes írásmódokat, és csak a hibás formák összehasonlító vizsgálatára épít, vö. Adams: i. m. (7. jegyz.) 636 sk. és 649 sk. Az általa preferált módszer azonban csak igen korlátozottan alkalmazható a feliratos anyagra, mert Adams módszere csupán néhány, olykor csak két hibatípus nagyon erős kontrasztjára épít. Például hogy X típusú hiba rendkívül gyakori egy korpuszban, Y típusú meg egyáltalán nem fordul elő. A feliratos anyagot azonban éppen az jellemzi, hogy mindenhol van mindenféle hibatípus, csak eltérő gyakorisággal, más-más megoszlásban.

²⁶ J. Heman: *Differenze territoriali nel latino parlato dell’Italia tardo-imperiale: un contributo preliminare. La preistoria dell’Italiano. Atti della Tavola Rotonda di Linguistica Storica. Università Ca’ Foscari di Venezia 11–13 giugno 1998.* Edd. J. Herman – A. Marinetti. Tübingen 2000. 123–135.

²⁷ Ez egyértelműen következik abból a körülményből, hogy Adams ugyanabból a tanulmánykötetből, ahol Herman elhallgatott tanulmánya is megjelent, mások (Calboli, Coleman, Marinetti és Prosdoci) munkáit bőszéggel idézi. Ez az elhallgatás Adams részéről annál inkább különös, minthogy Herman ezt elsősorban Adams egyik tanulmányában (J. N. Adams: *The Language of the Vindolanda Writing Tablets: An Interim*

Miután elhatárolja magát minden olyan módszertől, amelyik csak műveltségi és helyesírási szintet tud mérni, így a helyes/helytelen írásmódok arányait vizsgáló metódustól is,²⁸ Herman kifejti a szerinte egyetlen lehetséges statisztikai módszer lényegét.²⁹ Minden vizsgálatba vont területen a „hibák” össz-számát kell figyelembe venni, majd a különböző hibatípusok egymáshoz viszonyított gyakoriságát, relatív frekvenciáját kell kiszámítani. Így minden területnek meglesz a maga profilja, amelyek teljesen mellőzve a helyes írásmódú megfelelőket, tehát a kulturális tényezőktől függetlenül mutatják az adott terület hibaszervezetét, a hibatípusok megoszlását.³⁰ Ha az egyes földrajzi területek között vannak nyelvi, dialektológiai különbségek, akkor azok mint e területek profiljai közti különbségek jelentkeznek, tehát a „hibák” eltérő megoszlásában, disztribúciójában manifesztálódnak. Ennek az a magyarázata, hogy ha a tradicionális helyesírás és a beszélt nyelvi használat között ingadozó személy a nyelvi rendszer egy bizonyos pontján rendszeresen vagy gyakran vét helyesírási hibákat, más pontokon meg nem vagy csak ritkán, ennek a jellegzetes eltéréseket felmutató hibázási gyakorlatnak csak nyelvi hát-

Report. *JRS* 85 (1995) 86–134) megfogalmazott, Herman metodológiáját érintő kritikájára írta válaszul, vö. *Herman*: i. m. (26. jegyz.) 126, 8. jegyz.: „Il principio metodologico riassunto nel punto 4. è stato definito, spiegato e applicato alcuni decenni fa... e ha suscitato reazioni positive. Di recente è accaduto tuttavia che un autore illustre (Adams 1995, 88 n. 19), probabilmente per via di una lettura troppo rapida, mi rimproverasse di misurare differenze culturali anziché linguistiche, facendomi dire così l'esatto contrario di quanto in realtà ho sempre detto e fatto.”

²⁸ *Herman*: i. m. (26. jegyz.) 126: „Parlando di statistica, è chiaro che vanno evitati tutti i calcoli, tutte le comparazioni ehe rischino di riflettere, anziché tratti linguistici, differenze culturali ovvero diversità nel grado di scolarizzazione o nel livello professionale delle officine di lapicidi le varie fra provincie. Per esempio, le variazioni da un territorio all'altro della proporzione di tale »sbaglio ortografico« rispetto alla grafia corretta e tradizionale, di per sé mostrano solamente la differenza culturale fra i territori considerati, e non corrispondono a differenze fonetiche e tanto meno dialettali. Analogamente il numero delle grafie devianti messo in relazione con il numero delle iscrizioni di una certa provincia presenta un interesse puramente epigrafico, culturale, e non permette nessuna considerazione linguistica.”

²⁹ Ennek bevezetéseképpen Herman leszögezi, hogy csak a viszonylag nagy gyakoriságú, sűrűn előforduló, nyelvi eredetű hibák alkalmasak statisztikai jellegű gyakorisági vizsgálatokra. A felírt szövegek sajátosságából fakadóan a „hibák”, tehát az adataink többsége a hangtan területéről származik, így elsősorban a fonológiai alrendszer lehet egy ilyen statisztikai vizsgálat tárgya. „Hibának” tekintendő minden olyan, a szöveg szintjén izolálható nyelvi (felszíni manifesztáció szempontjából fonetikai-helyesírási, morfológiai, szintaktikai, lexikológiai, lexiko-szemantikai) jelenség, amely az ún. klasszikus, cicerói-quintilianusi normától eltér. A „hibák” két csoportra oszthatók, nyelvi háttérűekre és nem nyelvi (azaz technikai) eredetűekre. A nem nyelvi eredetű „hibák” kirekesztése után az izolált, elszórtan jelentkező, kisszámú jelenségeket is ki kell zárni, legyenek bármilyen érdekesek, mert ezek nem alkalmasak statisztikai vizsgálatokra. Így csak azok a nyelvi háttérű „hibák” maradnak, amelyek alkalmasak statisztikai vizsgálatra, feltéve, hogy elég nagy a gyakoriságuk. Vö. *Herman*: i. m. (26. jegyz.) 124 skk.

³⁰ *Herman*: i. m. (26. jegyz.) 126: „L'unica soluzione consiste nel considerare, per ogni unità territoriale, l'insieme, l'universo degli sbagli, delle grafie, e di calcolare la frequenza relativa dei tipi di sbagli in relazione fra loro; così, ogni territorio avrà un suo »profilo«, una sua struttura delle deviazioni, considerata indipendentemente dalla totalità delle iscrizioni corrette, dunque indipendentemente da fattori culturali.”

tere lehet.³¹ Ha pusztán műveltségi kérdéstről lenne szó, akkor egyes hibatípusok nem mutatnának jellegzetes halmozódásokat, szignifikáns gyakoriságokat, hanem nagyjából ugyanaz lenne a hibák megoszlása, mindenfajta hibát nagyjából ugyanannyiszor követnének el. A „hibák” területenként jellegzetesen eltérő megoszlása tehát egyértelműen nyelvi, dialektológiai különbségeket mutat.

Ennek további biztosítékeként Herman olyan kulturális mérőszámok felvételét is javasolja az egyes területek profiljai mellé, amelyek kontrollszerepük révén garantálják a hibastruktúrák különbségének nyelvi eredetét. Ilyen kulturális indexszámként vagy mérőszámként szolgálhatnak pl. késő császárkori viszonylatban az AE és E közötti betűcserék. Az *ae* monoftongizációja ugyanis már a császárkor elejére bekövetkezett, így az AE és E közötti ingadozás csak a műveltségi, helyesírási szinttől függ (mint a magyar *ly~j* keverése).³² Ha ezek a kulturális indexszámok, amelyeket akár a „hibák” össz-számához viszonyítva százalékban is megadhatunk, területenként nem mutatnak jellegzetes eltérést, míg a hibastruktúrák profiljai igen, akkor még határozottabban jelenthető ki, hogy a profilokban megjelenített eltérő hibamegoszlások valódi nyelvi különbségeket tükröznek.³³ Ezt nevezte Herman dupla statisztikai módszernek („*statistica doppia*”).³⁴

Herman ebben a tanulmányában módszere alkalmazását Itália öt kiválasztott régiójának keresztény feliratain, egy kb. 1300 feliratból álló korpuszon mutatta be. Eredményeit rendkívül szemléletes grafikonokkal illusztrálta: nevezett öt régiót nyelvi profiljuk alapján két csoportra (A és B) osztotta. Hogy megkönnyítsem a grafikonok megértését, a két csoporthoz két táblázatot (A és B) szerkesztettem, amelyek összefoglalják Herman szöveges magyarázatát.³⁵

³¹ Herman: i. m. (26. jegyz.) 126: „Se ci sono differenze linguistiche fra le regioni, esse si manifestano necessariamente nelle differenze fra questi »profili«, cioè nella diversa distribuzione di grafie, che, prese isolatamente, sono presenti dovunque. Questa regola riposa su una considerazione apparentemente molto semplice e pratica: una persona che commette »sbagli ortografici« su un punto determinato della struttura linguistica – sbagli dovuti alla sua esitazione fra l'uso orale e la tradizione scritta –, non può avere altra ragione se non linguistica per non commetterne su altri punti, dove prova esitazioni simili.”

³² Kora császárkori viszonylatban ugyanerre a célra jól használható az *-ii-* ún. kontrakciója (pl. *filis filii* helyett).

³³ Herman: i. m. (26. jegyz.) 126, 7. jegyz.: „Segnaliamo un punto di particolare importanza: dato che alla fine dell'impero la monottongazione *ae > e* era un processo compiuto da secoli, le frequentissime fluttuazioni e incertezze fra *AE* e *E* sono semplicemente ortografiche, senza incidenza fonetica. La loro frequenza dipende dal livello culturale, di competenza ortografica, e non dalla pronuncia. Per completezza, noi teniamo conto del numero degli sbagli di questo tipo, che costituiscono una specie di indice culturale, ma non li prendiamo in considerazione nel determinare il profilo fonetico caratteristico della regione.”

³⁴ Herman: i. m. (26. jegyz.) 133. „Il metodo adoperato ci ha condotto a utilizzare solo dati statisticamente valutabili, nonché abbastanza numerosi e strutturati per essere sottoposti al controllo della »statistica doppia«, effettuato per eliminare l'influsso di eventuali fattori culturali.”

³⁵ Herman: i. m. (26. jegyz.) 127 skk. Herman néhány kevésbé fontosnak ítélt számadatot kihagyott elemzéséből, csak azt közölve, hogy e számok mekkora százalékot képviselnek az adott profilban: e százalékszámok visszazárítása abszolút számokká tőlem származik.

1. grafikon. „A” csoport

A. Liguria, Lombardia, Piemonte

TABELLA 1
Regio Augustea IX (Liguria)

grafie con incidenza fonetica (N = 100 %): 146
grafie senza incidenza fonetica: 23
grafie AE ~ E : 27

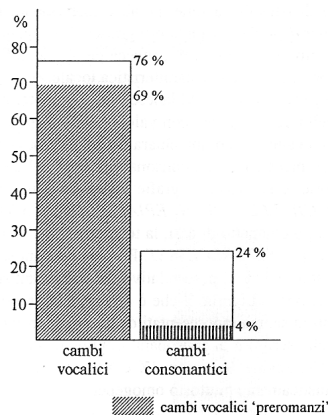
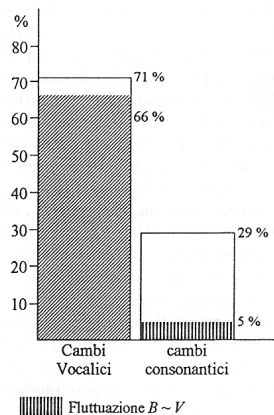

TABELLA 2
Regio Augustea XI

grafie con incidenza fonetica (N = 100 %): 212
grafie senza incidenza fonetica: 37
grafie AE ~ E : 77

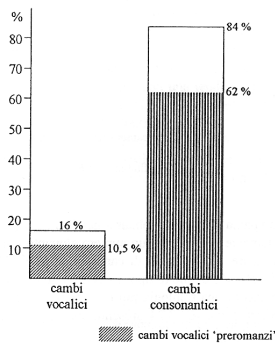

A táblázat	
<p>Regio Augustea IX (Liguria) profilja [A, Tabella 1 kommentárja]</p> <p>N = 100% = 146 db (fonológiai „hibák”)</p> <p>[23 db morfológiai, morfoszintaktikai „hiba”, nincsenek benne az N-ben]</p> <p>[27 db AE ~ E tévesztés, nincsenek benne az N-ben; N^{+AE-E} : 146 + 27 = 173; kulturális index 15,6%]</p> <p>76% = 111 magánhangzói „hiba”, köztük: 69% = 101 db román nyelvekben reflektált magánhangzói „hiba” (i ē > e, u ō > o, eV~iV etc.) és 7% (= 76% - 69%) = 10 db román nyelvekben nem reflektált vagy elégtelen gyakoriságú ma- gánhangzói „hiba”</p> <p>24% = 35 db mássalhangzói „hiba” (CC ~ C, palatalizációk, H > Ø, ns > s), köztük: 4% = 6 db B ~ V</p>	<p>Regio Augustea XI (Transpadana) profilja [A, Tabella 2 kommentárja]</p> <p>N = 100% = 212 db (fonológiai „hibák”)</p> <p>[37 db morfológiai, morfoszintaktikai „hiba”, nincsenek benne az N-ben]</p> <p>[77 db AE ~ E tévesztés, nincsenek benne az N-ben N^{+AE-E} : 212 + 77 = 289; kulturális index 26,5%]</p> <p>71% = 150 magánhangzói „hiba”, köztük: 66% = 140 db román nyelvekben reflektált magánhangzói „hiba” (i ē > e, u ō > o etc.) és 5% (= 71% - 66%) = 10 db román nyelvekben nem reflektált vagy elégtelen gyakoriságú ma- gánhangzói „hiba”</p> <p>29% = 62 db mássalhangzói „hiba” (CC ~ C, ns > s) köztük: 5% = 11 db B ~ V</p>

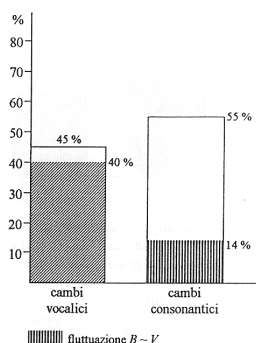
2. grafikon. „B” csoport

TABELLA 3
Provincia Sardinia

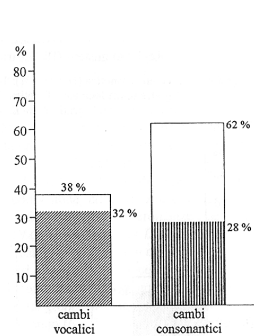
grafice con incidenza fonetica (N = 100 %): 115
grafice senza incidenza fonetica: 15
grafice AE ~ E : 22

TABELLA 4
Regio Augustea VIII (Etruria)

grafice con incidenza fonetica (N = 100 %): 147
grafice senza incidenza fonetica: 35
grafice AE ~ E : 41

TABELLA 5
Regio Augustea III (Bruttium)

grafice con incidenza fonetica (N = 100 %): 53
grafice senza incidenza fonetica: 13
grafice AE ~ E : 29

B táblázat

Sardinia provincia profilja	Regio Augustea VIII profilja (Etruria)	Regio Augustea III profilja (Bruttium)
[B, Tabella 3 kommentárja]	[B, Tabella 4 kommentárja]	[B, Tabella 5 kommentárja]
N = 100% = 115 db (fonológiai „hibák”)	N = 100% = 147 db (fonológiai „hibák”)	N = 100% = 53 db (fonológiai „hibák”)
[15 db morfológiai, morfoszintaktikai „hiba”, nincsenek benne az N-ben]	[35 db morfológiai, morfoszintaktikai „hiba”, nincsenek benne az N-ben]	[13 db morfológiai, morfoszintaktikai „hiba”, nincsenek benne az N-ben]
[22 db AE ~ E tévesztés , nincsenek benne az N-ben; N ^{+AE-E} : 115 + 22 = 137: kulturális index 16%]	[41 db AE ~ E tévesztés , nincsenek benne az N-ben; N ^{+AE-E} : 147 + 41 = 188: kulturális index 22%]	[29 db AE ~ E tévesztés , nincsenek benne az N-ben; N ^{+AE-E} : 53 + 29 = 82: kulturális index 35%]
16% = 18 magánhangzói „hiba”, köztük: 10,5% = 12 db román nyelvekben reflektált magánhangzói „hiba” (i ē > e, u ō > o, eV~iV etc.) és 5,5% (= 16% - 10,5%) = 6 db román nyelvekben nem reflektált vagy elégtelen gyakoriságú magánhangzói „hiba”	45% = 66 magánhangzói „hiba”, köztük: 40% = 59 db román nyelvekben reflektált magánhangzói „hiba” (i ē > e, u ō > o, eV~iV etc.) és 5% (= 45% - 40%) = 7 db román nyelvekben nem reflektált vagy elégtelen gyakoriságú magánhangzói „hiba”	38% = 20 magánhangzói „hiba”, köztük: 32% = 17 db román nyelvekben reflektált magánhangzói „hiba” (i ē > e, u ō > o, eV~iV etc.) és 6% (= 38% - 32%) = 3 db román nyelvekben nem reflektált vagy elégtelen gyakoriságú magánhangzói „hiba”
84% = 97 db mássalhangzói „hiba” (X [ks] > SS/S [s] etc.), köztük:	55% = 81 db mássalhangzói „hiba” (X [ks] > SS/S [s] etc.), köztük:	62% = 33 db mássalhangzói „hiba” (X [ks] > SS/S [s] etc.), köztük:
62% = 71 db B ~ V	14% = 21 db B ~ V	28% = 15 db B ~ V

Ezekből a grafikonokból világosan látszik, hogy míg e régiók kulturális indexei egymástól nem különböznek jelentősen, ugyanezen régiók profiljai jelentős különbségeket mutatnak. Mi több, jellegzetes hibamegoszlásuk, hibaszervezetük alapján ez az öt régió két kontrasztív csoportba szervezhető. Az „A” jelű csoport területein (Liguriában és Transpadanában) egy világosan újító jellegű magánhangzórendszer (69% és 66%) és egy kimondottan konzervatív mássalhangzórendszer (24% és 29%) figyelhető meg. A „B” jelű csoport területein (Sardiniában, Etruriában és Bruttiumban) viszont épp fordítva, egy kimondottan konzervatív, avagy kevésbé innovatív magánhangzórendszer (10,5%, 40% és 32%) és egy nagymértékben vagy jelentősen innovatív mássalhangzórendszer (84%, 55% és 62%) regisztrálható. Sőt, a két leginkább kontrasztív régió, Liguria a maga előrehaladott, 69%-ban innovatív vokalizmusával (Tabella 1) és Sardinia a maga rendkívül újító, 84%-os konzonantizmusával (Tabella 3), lényegében azonos kulturális indexszel rendelkezik (15,6%, illetve 16%), következésképpen e két régió fonológiai profiljának különbségei egyértelműen nyelvi, dialektológiai különbségeket tükröznek.

Hermannak ezek az eredményei, amelyeket egy nem is oly nagy korpuszon tudott elérni, bizonyítják, hogy módszerének (egyébként már évtizedekkel korábban lefedett) elméleti alapjai kellően szilárdak, továbbá hogy módszere a gyakorlatban is alkalmazható.³⁶ Így nem szükséges, sőt nem is szabad azt lecserélni, arra meg végképp nem, amit helyette Adams javasolt. Végeredményben tehát Herman Józsefnek köszönhető az, hogy a latin dialektológia legfontosabb szövegtípusában, a latin feliratok korpuszában regisztrálható vulgáris latin nyelvi adatok visszanyerték dialektológiai érvényességüket. Tanítványaira már „csak” az a feladat maradt, hogy módszerét sikeresen alkalmazva ezt a tényt a nemzetközi szakmában tudatosítsák.

³⁶ A Herman-féle módszertanra épül a császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa, vö. <http://ldb.elte.hu/>; vö. *Adamik B.: In memoriam Herman József: A Késő latin nyelvtörténeti adattártól a Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisáig. Antik Tanulmányok 54 (2010) 311–321.*